

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΡΟΝΙΚΗΝ ΣΥΝΟΨΙΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

Ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς¹, καίτοι ἐν τῇ *Χρονικῇ Συνοψει* σκοπὸν ἔθετο τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, δὲν ἠθέλησεν ἐν τούτοις νὰ ἀπαριθμήσῃ ξηρῶς, ὡς ἄλλοι προγενέστεροι ἱστορικοί, τὰ γεγονότα. Ἐπόμενος τῷ πνεύματι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἔγραψεν ἔργον κεκοσμημένον δι' ἐκείνων, ἅτινα ἐθεωροῦντο ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητα εἰς πᾶν μνημεῖον ἐπιμεμελημένου γραπτῶν λόγου². Οὕτως ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐν τῇ τοιαύτῃ συγγραφῇ τῆς

¹ Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μανασσῆ ὄρα Κ. Κ r u m b a c h e r, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* (μετάφρ. Σωτηριάδου), Α', 763 - 773. G. M o r a n c s i k, *Byzantinoturcika. I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Budapest 1942, 203 - 204, ἐνθα καὶ ἀναγραφή σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ὀλίγα ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κ. Μανασσῆ εἶναι εἰς ἡμᾶς μετὰ βεβαιότητος γνωστά. Ἐσχάτως ὁ Ν. Βέης (Manassis, der Metropolit von Naupaktos ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantin Manassis? ἐν *Byz.-Neugr. Jahrb.* 17 (1927/28) 119 - 130), ἠθέλησε νὰ ταυτίσῃ τοῦτον τῷ *ἐπισκόπῳ Ναυπάκτου Μανασσῆ*. Ἐτερος ἐρευνητὴς τῶν ἔργων τοῦ Μανασσῆ, ὁ Κ. H o r n a (Das Hodoiporikon des Konstantin Manassès, *BZ*, XIII (1904) 320), δέχεται ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Μανασσῆ τὸ 1130. Τὸ ἔτος ὅμως τοῦτο, ὅπερ βάσει στίχων τινῶν τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» προτείνει ὁ H o r n a, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως, διότι τότε οὗτος θὰ συνέθηκε τὴν *Χρονικὴν Συνοψιν*, ἣτις ἐγράφη μετὰ τὸ 1143 καὶ πρὸ τοῦ 1152 (Βέης, *Ἐνθ'* ἀν. 124), μετὰ τὸν δεκάτου τρίτου καὶ εἰκοσίου δευτέρου ἔτους τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Πράγμα ἀπίστευτον. Ὁ Μ. Ψελλός, νοῦς ὑπέροχος καὶ πρωίμως ἐκδηλωθεὶς, κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα εἰσέτι σπουδάζει, ἀφ' οὗ ἕξ καὶ δέκα ἐτῶν ἤρχισε τὴν μελέτην τῆς ῥητορικῆς. (Περὶ τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν ὄρα Φ. Κ ο υ ο υ λ έ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, Α' I, 119 - 121). Πρὸς τούτοις οἱ στίχοι (12 - 17) τῆς Προσφωνήσεως τῆς Χ.Σ. μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ταύτης δὲν ἦτο τόσον νέος. Ἦτο δυνατόν εἰς τοιαύτην ἡλικίαν νὰ γράψῃ κατ' ἐντολὴν ἱστορίαν; Τὸ αὐτὸ προσέτι ὑποδηλοῦσιν οἱ τῆς Χ.Σ. κατωτέρω στίχοι:

«Κἀγὼ γάρ, ὡς οὐκ ὄφελον, παῖς ἐμπροσθὸν παλάμαις (τ.ἔ. τοῦ φθόνου)
καὶ πειραθεὶς σου τῶν βελῶν κείμαι μικρὸν ἐμπνέων.
Καὶ ταῦτα μὲν ἐλέχθησαν ἡμῖν ἐν παρεκβάσει
ἢ γὰρ πικρία τῆς ψυχῆς λαλεῖν καταναγκάζει» (3258 - 3262).

Διὰ τοῦτο νομίζομεν ἐσφαλμένον τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. H o r n a προταθὲν ἔτος 1130, ὡς ἔτος γεννήσεως Κωνσταντῖνου τοῦ Μανασσῆ.

² Ἀνάγνωθι, ὄρα ὁ E. R e n a u l d, *Étude de la langue et du style de*

ιστορίας τέμνει ὁδὸν νέαν. Πολλὰ εἶναι τὰ δείγματα τοῦ τῆς Χ.Σ. ὕφους, ἕξ ὧν μαρτυρεῖται τόσον ἡ ῥητορική μὲν ὡς *Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ*, ὅσον καὶ ἡ ἐπίμονος αὐτοῦ ἐπιθυμία νὰ συγγράψῃ ἔργον λογοτεχνικόν. Ἡ συναγωγή καὶ ἡ κατάταξις τούτων θὰ ἔδει νὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα μελέτης παρομοίας πρὸς ἐκείνας, αἵτινες ἤδη ἐγένοντο διὰ τινος τῶν βυζαντινῶν ιστορικῶν¹. Ἡμεῖς διὰ τῆς κατωτέρω μικρᾶς μελέτης θὰ ὑποδείξωμεν ὀλίγα τούτων, ἵνα καταφανῆ ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῆς Χ.Σ. καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως².

Α΄ Η ΑΡΧΑΙΑ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ³

Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, ὅστις τόσον ἐδιδάσκετο ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὰ ἔτη τῆς σχολικῆς μορφώσεως καὶ παιδείας⁴, εὗρε πρόσφορον ἔδαφος ἀναπτύξεως ἐν τῇ Χ.Σ. Ἡ φαντασία τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως διαρκῶς ἀναπολεῖ εἰκόνας, γεγονότα, ἥρωας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Οὕτως ἐνθυμεῖται τὸ μῆλον τῆς *Ἐριδος*, ὅταν ἐξιστορῇ τὴν ἱστορίαν τοῦ μῆλου, ὅπερ διετάραξε τὴν συζυγικὴν ἀρμονίαν Θεοδοσίου (2669 - 2671) παρομοιάζει δ' ἄλλαχού πρὸς *Σκύλλαν καὶ Χάρυβδιν* τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς «*Σκύθας*», οἵτινες ἀμφοτέροι κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου ἐπολιόρησαν τὴν πρωτεύουσαν (3754 - 3755). Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἀποκαλεῖται «*φίλος τῶν Ἐρινύων*» (3660), διότι διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνόδου αὐτοῦ, θὰ τιμωρήσῃ τὸν προσηγηθέντα βασιλέα, Φωκᾶν, ἔνεκα τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντων πολλῶν κακουρημάτων.

Τὰς ἀρχαίας θεότητες, αἵτινες παρίσταντο κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου, ἀντιπαραβάλλει πρὸς τὴν βασίλισσαν Εἰρήνην, ἣτις ἐτύφλωσεν τὸν υἱὸν ἐν τῇ Πορφύρᾳ, ἐν τῷ κοιτῶνι δηλονότι ἐν ᾧ οὗτος εἶδε τὸ φῶς (4481). Διὰ τὴν αὐτὴν βασίλισσαν ἀναφέρει ἑτέραν τραγικὴν μητέρα τῆς ἀρχαιότητος, τὴν *Μήδειαν*, διὰ τὴν ὁποίαν «*μόνην λέγουσι τέκνοις ἐπιβουλεύσαι*» (4476).

Ὁ *Κ. Μανασσῆς*, ἀντλῶν ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἕκαστον ἱστοροῦμενον

M. Psellos, Paris 1920, ἐν σελ. 404 κέξ. ἔγραψε περὶ τῆς τοῦ Ψελλοῦ παιδείας. Ταῦτα ἀποτελοῦσι τὸ λογοτεχνικὸν ἰδεῶδες, ὅπερ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Μανασσῆς.

¹ Οὕτω π.χ. διὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν ὄρα G. B u c k l e r, Anna Komnena, 1929, διὰ δὲ τὸν Μ. Ψελλὸν τὸ ἀνωτέρω ἀναγραφέν ἔργον τοῦ E. R e n a u l d.

² «Ὁ μυθιστοριογράφος Μανασσῆς ζητεῖ νὰ ἐξαρθῇ εἰς ποιητικὸν ἔπος διὰ ῥητορικῶν τοῦ λόγου καλλωπισμῶν καὶ ἐπιθέτων, διὰ μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν, περιγραφικῶν ἐκφράσεων, πολυλόγων παρομοιώσεων καὶ ἠθικῶν παρεκβολῶν», γράφει ὁ K r u m b a c h e r, "Ενθ" ἀν. 765.

³ Οἱ ἐν τῷ κειμένῳ ἀρτιῶμοι ἀναφέρονται εἰς τοὺς στίχους τῆς Χ.Σ. ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης.

⁴ Ὁρα Φ. Κ ο υ κ ο υ λ ἔ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α΄ I, ἐν σ. 112 - 116.

πρόσωπον προσαγορεύει ἀναλόγως τοῦ χαρακτηῆρος καὶ τῆς δράσεως τούτου. Κατὰ ταῦτα ὁ τυφλωθεὶς Φιλιππικὸς ὑπῆρξεν «*ἄλλος δούστηνος Οἰδίπους*» (4105), ἐν ᾧ ὁ φιλάργυρος Νικηφόρος, ὁ μετὰ τὴν Εἰρήνην βασιλεύσας, παρομοιάζεται πρὸς

«*δοῦλον χρυσοῦ χρυσομανῆ, κύμβικα σμικρολόγον
ἀντικρως Μίδα*ν τὸν ποτὲ κατάρξαντα Φρυγίας» (4552 - 4553).

Μιχαὴλ ὁ Γ', ὁ καὶ μέθυσος ἀποκληθεὶς, ζῆ «*Συβαρίτην βίον*» (5037) γενόμενος «*δμόστολος Μαινάδων θυρσοφόρων*» (5044) καὶ «*ἐντροφῶν διονυσιακαῖς βακχεΐαις*» (5045). Ἄλλ' ὡς «*ἄλλος Φαέθων νηπιάζων*» (5027) «*τῆς ἀρχῆς ἐξεδιφρίσθη*» (5030), διότι καὶ συναναστρέφετο αἰσχροῖς ἀνθρώποις καὶ εἶχε πέριξ αὐτοῦ κόλακας, οἵτινες, ὡς οἱ κύνες, κατεσπάραξαν τὸν Ἄκταίωνα, οὕτω κατέστρεψαν καὶ τοῦτον (5049 - 5050).

Ὁ ἀρχαῖος ἥρωας Ἡρακλῆς καὶ οἱ ἄθλοι τούτου ἀναφέρονται πολλάκις ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Οὕτω καὶ παρὰ Κ. τῷ Μανασσῆ τὸ κατὰ τῆς πολυκεφάλου Ὑδρας ἐγχείρημα τοῦ ἥρωος τούτου (3348, 5594) ἐξομοιοῦται τῇ δράσει Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ὁ βασιλεὺς οὗτος «*ὡς Ἡρακλῆς Ἰόλεων ὡς ὁ Θησεὺς Περίθου*» (5609) «*τὰς ὀφιώδεις κεφαλὰς τῆς Ὑδρας ἐκθερίζει*» (5610), ὅταν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἀπομακρύνῃ τοὺς τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ υἱούς, οἵτινες, ὡς οἱ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἐγεννήθησαν ἀπὸ δόδοντας Δράκοντος (5597). Ἐν τούτοις, Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, γέρον ἤδη, παρὰ τὸ πέριξ αὐτοῦ «*Σεμιράμιδος τεῖχος*» (5601) ὑπὸ τῶν τέκνων, ὡς ὁ Κρόνος ἐξεθρονίσθη ὑπὸ τοῦ Διός, ἀπομακρύνεται τοῦ θρόνου (5621).

Κλυταιμνήστρα ἀποκαλεῖται ἡ Θεοφανώ, ἥτις ἐβοήθησεν τὸν Ἰωάννην Τζιμισκῆ νὰ ἐκτοπίσῃ διὰ φόνου τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν : «*Ὡς Τυνδαρις τὸν σύλλεκτρον, τὸν μαχητήν, τὸν ἥρω*» (5860).

Αἱ σκληραὶ μάχαι Βασιλείου τοῦ Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ αἱ αἰμοβαφεῖς νίκαι τούτου ἐνθυμίζουσι τὰς πολεμικὰς ἐξορμήσεις τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τῶν Δαρδάνων. Ὡς ὁ ἡμίθεος μαχητὴς ἐπέστρωσε διὰ νεκρῶν Τρώων τὴν «*Σκαμαδρογείτονα Τροίαν*» (5979 - 5981), οὕτω καὶ ὁ γενναῖος Βασίλειος ὁ Β', ὅστις «*καθάπερ πολεμόκλονος τειχησιπλήκτης Ἄρης*» (5988) «*ζηλώσας τὸν καρτερικώτατον ἥρω τὸν Ἀχιλλέα*» (5928) ἐπιστρώνει διὰ Βουλγάρων νεκρῶν τὰ πεδία τῶν μαχῶν.

Περισσότερον τοῦ Σέρξου (6266) φιλοδωρότατος ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντίνος Μονομάχος, διότι οὗτος εὐηργέτει καὶ τὰ ἄψυχα. Κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἠγέρθη ἡ ἐπικίνδυνος στάσις τοῦ γενναίου στρατηγοῦ Μανιάκη, ὅστις ἐπέρχεται «*βρέμων τῷ θυμῷ, φουσῶν ὑπὲρ Κενταύρους, ὡς Καπανεὺς μεγαλαυχῶν, κομπάζων ὡς Ἄνταῖος*» (6297 - 6298).

Ὁ τραγικὸς βασιλεὺς Ῥωμανὸς ὁ Διογένης παρὰ τὸ οἰκτρὸν τέλος αὐτοῦ

ἐπαινείται ὑπὸ πάντων σχεδὸν τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων διὰ τὴν γενναιοτήτητα καὶ τὸ πολεμικὸν μένος κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βυζαντίου ἔκστρατείας.

Ὅμοίως καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος Μανασσῆς* γράφει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος¹

«ὕπὲρ αὐτὸν *Βριάρεων* ἔδειξε ἑκατόγχειρ
ὕπὲρ αὐτὸν *Ἐγγέλαδον*, ὑπὲρ *Τυφῶνος* θράσος» (6580 - 6581).

Ἡ τύχη ὁμως δὲν ἐφάνη εὖνους τούτῳ. Πράγματι μετὰ τὴν τοῦ Μαντζικιέρτ ἦτταν καὶ μετὰ βραχεῖαν αἰχμαλωσίαν ἐπανέρχεται πρὸς τὴν πρωτεύουσαν ἐλεύθερος μὲν, ἀλλ²

«ἄφιλος ἀβοήθητος ἄλλος *Βελλερεφόντης*
τοῦ κράτους ἀποσφαιρισθεὶς ὥσπερ ἀπὸ *Πηγᾶσου*» (6616 - 6617).

Γέρον ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης διαδέχεται ἐπὶ τοῦ θρόνου Μιχαὴλ τὸν Δούκαν, δι' ὃ καὶ προσφυέστατα ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Μανασσῆ «*Πύλιος ἄλλος Νέστωρ*» (6665).

Β' Η «ΕΚΦΡΑΣΙΣ»

Γνωστὸν τοῖς πᾶσι τυγχάνει, πόσον ἡ *ῥητορικὴ* ἐσπουδάζετο ἐν Βυζαντίῳ¹ καὶ ποίαν χρῆσιν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτῶν ἐποίουν τῶν ῥητορικῶν κανόνων². Οὕτως ἐν τῇ *Χρονικῇ Συνόψει* καταφαίνονται πλήρως οἱ *ῥητορικοὶ τρόποι καὶ τόποι*, ἰδίᾳ δὲ ἡ *ἐκφρασις*³, ἥς πάντα σχεδὸν τὰ εἶδη ἀνευρίσκομεν ἐν τῷ ἱστορικῷ τούτῳ ἔργῳ.

Α' ΕΚΦΡΑΣΙΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ⁴

Ποικίλως περιγράφονται καὶ χαρακτηρίζονται τὰ ἱστορούμενα πρόσωπα:

1) *Δι' ἐνδὸς ἐπιθέτου*, παρατιθεμένου τῷ ὀνόματι τοῦ ἀναφερομένου προσώπου, ἀποδίδεται ὁ κυρίως χαρακτήρ τούτου.

¹ Ὅρα Φ. Κουζουλέ, "Ενθ' ἀν., Α' Ι, ἐν σελ. 121 - 123.

² Ὅρα, ὅσα διὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν γράφει ὁ E. Renauld, *Étude de la langue et de style de Michel Psellos*, 1920, ἐν σελ. 440 - 443 καὶ 409 - 411.

³ Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου τούτου ὄρα L. Meridier, *L'influence de la seconde sophistique sur l'œuvre de Grégoire de Nysse*, Paris 1906, ἐν τῷ κεφ. IX, 139 - 152 καὶ E. Renauld, "Ενθ' ἀν. 499 - 501.

⁴ Ὅρα L. Meridier, "Ενθ' ἀν. 141 - 142 καὶ E. Renauld, "Ενθ' ἀν. 505 - 515.

Οὕτω·

Ἄδὰμ «*χωματόπλαστος*» (281), Εὐὰ «*παντομήτωρ*» (282), «*πλευροφύης*» (4760), Νῶε «*δίκαιος*» (385), Ἄβραάμ «*θεῖος*» (517), Συναχηρὴμ «*σοβαρός*» (652), Δανιὴλ «*μέγας ἐν προφήταις*» (679), Βαλιτάσαρ «*ὑπερόφρους*» (716), «*ἀναιδής*» (4321), Κῦρος «*πολὺς*» (847), Ἰσραὴλ «*θεῖος*» (947), Ἰακώβ «*δωδεκάπαις*» (988), Μωσοῦς «*μέγας, θεόπτης*» (1018), «*θεῖος*» (1075), Φαραὼ «*ἐχιδνώδης*» (1030), Δαβὶδ «*μέγας ἐν προφήταις*» (1101), «*μελιτόεις*» (5842), Ὅμηρος «*μελιχρὸς τὴν γλῶτταν*», «*θελεξίνους*» (1114), Αἴας «*διογενής*» (1399), «*μέγας*» (1405), Ἡρακλῆς «*μέγας ἥρωος*» (1482), Καῖσαρ «*καλλίνικος*», «*τολμηροκάριος*» (1824), Γάιος «*φοινικὸς τῶν τρόπων*», «*ῥυπαρόβιος*» (1995), Κλαύδιος «*δειλοκάριος*», «*τρομερός*» (2010), Νέρων «*μητροκτόνος*» (2018), Ἀδριανὸς «*πᾶσι τρισέραστος*» (2182), Διοκλητιανὸς «*παρανομώτατος*» (2281), Οὐάλης «*δυσσεβής*» (2424), Γρατιανὸς «*καλὸς*» (2423, 2430), Θεοδόσιος «*βριθύς*», «*ἀρεϊκὸς*» (2437), Πουλχερία «*χαριστότικτος*», «*θεία*» (2711), Μαρκιανὸς «*πένης*», «*ταπεινός*», «*χρηστὸς τοὺς τρόπους*», (2778), Βασιλίσκος «*φιλοχρυσότατος*» (2962), «*δεινός*» (2979), Ἰουστινιανὸς «*μεγαλοπεπέστερος τῶν προτέρων ἀνάκτων*» (3123), Βελισσάριος «*μέγας*» (3138), Ναρσῆς «*δεξιός*», «*στρατηγικώτατος*» (3218), Μαυρίκιος «*δραστηριώτατος*» (3489), Φωκᾶς «*κάμιστος*» (3586), Μάξιμος «*καλλίγλωττος*», «*σάλπιγξ ἢ χρυσοσάλπιγξ*» (3823), Κώνστας «*σκαῖος*» (3829), Λέων «*βδελυγμίας*» (4198), Λέων «*κακομήχανος*», «*κρωβόρος*» (4305), Ἰουστινιανὸς «*μισόθεος*» (4374), Λέων «*μειραξὶ καλλιφνής*» (4409), Εἰρήνη «*φύσει φίλαρχος*», «*τοῦ κρατεῖν διψῶσα*» (4431), Νικηφόρος «*σμικρολογώτατος*» (4609), Λέων «*θῆρ ὁ χαλεπός*», «*ὁ βρυχητίας λέων*» (4682), Θεοδώρα «*πάνσεμνος*», «*θεία*» (4755), Θεόδωρος «*λερός*» (4781), Θεοφάνης «*θεῖος*» (4781), «*χρυσὸς τὴν γλῶτταν*» (4994), Πετρωνᾶς «*μεγαλότιμος*» (4838), Μεθόδιος «*καλὸς ἀγωνιστής*» (4920), «*ὁ πάνυ*» (4888, 4920), «*θεῖος*» (4902), «*λερός*» (4948), «*μελιχρόγλωττος*» (5013), Ἰγνάτιος «*λερός*» (5141), «*μέγας*» (5114), Φώτιος «*κακοῦργος*» (5160), «*βαθνυγῶμων*» (5311), Σανδαβαρηνὸς «*δυσδαίμων*» (5327), Λέων «*φιλοσοφώτατος*» (5404), Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς «*βαθύνους*» (5572), Νικηφόρος Φωκᾶς «*καλλιστέφανος*» (5773) καὶ Μιχαὴλ «*γέρων*», «*τρομερός*» (6374).

2) *Διὰ πολλῶν ἐπιθέτων* συμπληρούντων ἓνα στίχον ἢ καὶ πλείονας.
Οὕτω¹.

¹ Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφόμενων ἀναφέρομεν· Βῆλον (536), Μανδάνην (725), Κανδαύλην (815 - 816), Ἀχιλλέα (1237), Ἐκτορα (1349 - 1350), Τιβέριον (1936 - 1939), Νερούαν (2134), Τραϊανὸν (2145 - 2147), τὴν σύζυγον Μαξίμου (2498 - 2500), Πουλχερίαν (2574 - 2576), Θεοδόσιον (2702 - 2705), Χρυσάφιον (2758 - 2759), Σοφίαν

«Σάρα χαριτοπρόσωπος και περικαλλεστάτη» (522),

οί Έλληνες τῆς Τροίας

«πάντες τὸ γένος ἔλκοντες ἐξ' εὐγενῶν αἱμάτων
ἀριπρεπεῖς, διογενεῖς, ἀρεῖκοί, γεννάδαι» (1233 - 34),

ὁ Νέρων

«ἦν δ' ἀσελγῆς και βδελυρὸς και πλήρης ἀσωτείας
ἦτιων γαστροῦς και τῶν γαστροῦς, φίλοινος, φιλοπότης» (2020 - 21),

οἱ Γότθοι

«φίλοπλον ἔθνος, δύσμαχον, χαῖρον ἀνδροκτασίαις» (2476),

ὁ Ἡράκλειος

«ἦν δὲ στρατηγικώτατος, ἄλκιμος, θυμολέων,
ὀπλίτης καρτερώτατος, δξύχειρ, βριαρόχειρ» (3666 - 67),

ὁ Ῥωμανὸς Ἀργυρόπουλοσ

«ἀνὴρ σοφὸς, θεοσεβῶν, ἐμμελετῶν τοῖς θείοις
και βίβλοις χαίρων τὰ πολλὰ και στάσει παννύχοις» (6061 - 62)

και ὁ βυζαντινὸς στρατηγὸς Μανιάκησ

«... ὁ δεινὸς
ἀνὴρ γιγαντοπάλαμοσ, δξύχειρ, ἀνδροφόντης,
θρασύπλαγγνοσ, ἐνκάρδιοσ, πνέων ὀργῆσ ἐκθύμον» (6285 - 87).

3) διὰ πολλῶν στίχων περιγραφόντων τοῦ ἱστορουμένου προσώπου τὸν χαρακτήρα και ἰδία τὴν πρωτεύουσαν ἰδιότητα, ἣτισ χαρακτηρίζει τοῦτον.

Οὕτωσ ὁ Κ. Μανασσῆσ περιγράφει τὴν λαγνεῖαν και τὴν τρυφηλότητα τοῦ Σαρδαναπάλοσ (588 - 597), τὸ κάλλοσ τῆσ Ἑλένησ (1157 - 67), τὸ ὑπερέχον τοῦ Ἀγαμέμνονοσ (1239 - 41), τὸ πρᾶον και ἡγεμονικὸν τοῦ Τίτου (2075 - 79), τὸ σοφὸν και ἐνάρετον τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου (2197 - 99), τὸ χρηστὸν και φιλοδίκαιον τοῦ Ἰουστίνου (3397 - 400), τὸ κακοῦργον και αἰμοβόροσ τοῦ Φωκᾶ (3616 - 20), τὸ φιλοχρήματοσ και φιλάργυρον τοῦ Νικηφόροσ (4550 -

σύζυγον Ἰουστίνου (3448), Φιλιππικὸν (3499 - 3500), Μιζίξιον (3846), Ἀναστάσιον (4113), Λέοντα τὸν Ἰσαυροσ (4164 - 4165), Θωμᾶν (4726), Μιχαήλ (5032 - 5033), Βασίλειον (5241 - 5242), Νικηφόροσ Φωκᾶν (5655 - 5656 και 5744 - 5745), Βάρθαν (5945 - 5946), Μιχαήλ τὸν Παφλαγόνα (6071 και 6077-6078), τὸν τούτου ἀδελφὸν (6132), Μιχαήλ (6150 και 6162), τὸν θεῖον τούτου (6219) και Μιχαήλ τὸν γέροντα (6331).

65), τὸ πρῶον καὶ φιλόφρων *Μιχαὴλ τοῦ Παγγαβέ* (4624 - 28), τὸ ἀκόλαστον *Μιχαὴλ τοῦ Μεθύσου* (5032 - 41), τὸ γενναῖον καὶ ἐνάρετον *Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ* (5703 - 18), τὸ φιλεῦσπλαγχον *Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνο* (6100 - 107), τὸ φαῦλον τῶν ἀδελφῶν τούτου (6124 - 28), τὸ ἀπόλεμον καὶ φιλόδωρον *Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου* (6250 - 56), τὸ βασιλικὸν *Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ* (6386 - 89), τὸ τοῦ σώματος κάλλος καὶ τὸ παράστημα *Διογένους τοῦ Ῥωμανοῦ* (6466 - 68), ὡς καὶ τὸ ἐμπειροπόλεμον *Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου* (6667 - 69).

Β' ΕΚΦΡΑΣΙΣ ΦΥΣΕΩΣ¹

¹Αναμφιβόλως ἡ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐξιστόρησις ἐπέβαλλεν οἰφδῆποτε συγγραφεῖ τὴν περιγραφὴν τῆς ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἐμφανίσεως καὶ γενέσεως τῶν δημιουργημάτων ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου. Πόσον ὁμως ἡ τοῦ *Κωνσταντίνου Μανασσῆ* ἀφήγησις ἀπέχει τῆς τῶν ἄλλων ; Πάντες πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦσιν ὡς κυριωτέραν πηγὴν τὴν *Γένεσιν*, τὴν ὁποίαν ὁμως πόσον διαφόρως ἕκαστος ἀποδίδωσι ; Οὕτως ἐκ τῶν ὠραιότερων καὶ πλέον ποιητικῶν ἀποδόσεων εἶναι, νομίζομεν, ἡ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως, ὅστις κατάρθωσε διὰ 250 στίχων τὴν ἐξιστορήσιν τὴν *Δημιουργίαν*, χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν τὸν ἀναγνώστην εἰς ἀνίαν καὶ κόπωσιν. Γράφει ἡ *Γένεσις*: «καὶ εἶπεν ὁ θεός· συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθῆτω ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν.» (Α. 9) καὶ ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ συγγραφεῖ :

«Ἐπεὶ γὰρ ἐξεκέχυτο κατὰ τῆς γῆς ἀπάσης
ὀπόσον ἦν ὑπ' οὐρανὸν ὕδωρ περιπολεῦον
καὶ πᾶν τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἐκάλυπτε λιμνάζον
πᾶσαν τὴν χύσιν εἰς ταυτὸ συνήγαγεν ἀθρόως
ὡς εἴ τις γάλακτος λευκοῦ νοτίδα γλυκχυμένου
ὀπῶ συμπίξει καὶ τυροῦ κύκλον ἀποτορνεύσει.
ἀπορραγέντος τοιγαροῦν τοῦ πρὶν ἐπιπροσθοῦντος
ὤφθη τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ἡ μόρφωσις ἐφάνη
καὶ τῶν πετρῶν καὶ τῶν ὀρεῶν καὶ λόφων βαθυκρήμων.
Ἐντεῦθεν τὸ μὲν σύστημα σύμπαν τὸ τῶν ὑδάτων

¹ Περὶ τοῦ εἶδους τούτου ὄρα L. Meridier, "Ενθ' ἄν. 142 - 145 καὶ 152 σημ. 1 καὶ E. Renauld, "Ενθ' ἄν. 501 - 502.

θάλασσαν κατωνόμασε, τῆς δὲ ξηρᾶς τὴν φύσιν
 ὀπόση πειροστοίβακτος, ὄση λιπαροβώλαξ
 γῆν ὁ τεχνίτης κέκληκε θεὸς ὁ παντεργάτης» (51 - 63).

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφὴ ἐκφεύγουσα τοῦ συνήθους τύπου τῆς χρονογραφικῆς ἐκθέσεως ἐπιτελεῖται καὶ πραγματοποιεῖ τὸς κανόνες τῶν *δητορικῶν προγυμνασμάτων*. Οὕτως εἶναι αὕτη παράδειγμα ἐκφράσεως τῆς Φύσεως.

Ἔτερον ὑπόδειγμα τοιαύτης ἐκφράσεως ἀποτελοῦσιν οἱ ἀπὸ 66 μέχρι 99 στίχοι τῆς *Χρονικῆς Συνόψεως*, ἐν οἷς ἡ τόσον ἀγαπητὴ τοῖς μυθιστοριογράφοις *περιγραφή κήπων*. Ἄλλ' ἔτι περισσότερον ἢ περιγραφή τῆς Ἐδέμ ἀποτελεῖ τελείαν ἐκφρασιν κήπου κατὰ τὸ πρότυπον τῶν μυθιστοριογράφων. Αἱ ὑπὸ τοῦ *Κ. Μανασσῆ* χρησιμοποιούμεναι λέξεις, αἱ περιγραφόμεναι εἰκόνες προδίδουσιν ἀμέσως τὴν στενὴν συγγένειαν καὶ ἐξάρτησιν τούτων ἀπὸ τῶν *ἐλληνιστικῶν καὶ σοφιστικῶν μυθιστορημάτων* :

«Τίς δ' ἂν τὸ κάλλος τοῦ Ἐδέμ ὑπ' ὄψιν παραστήσῃ ;
 ἐκεῖθεν ὄρχατοι φυτῶν ἦσαν ὀπωροφόρων
 ἐνταῦθα φάλαγξ εὐδῶν δεινδράδων ἀειβλάστων
 ἐκεῖθεν νεκταρόχυμος ἀνέτελλεν ὀπώρα,
 ὦδε πρὸς τέρψιν ἔθαιλλον οὐρανομήκη δένδρα,
 πλάτανος ὑδατότροφος, ἀκρότομος ἑλάτη,
 ὑπερηρμένα πίτνες, κνπάριττοι, πελέαι.
 τὰ πέταλα συνέπιπτον ἀλλήλοις τῶν δεινδρέων,
 οἱ κλώνες προσεπέδαζον, συνέσσαν οἱ πτόρθοι
 ἐφόκσαν ἀπτόρημα τῶν δεινδρῶν αἱ φυλλάδες
 ἀλλήλας ἀγκαλιζέσθαι περιπλοκαῖς φιλιτέραις
 ἥλιος ἐπεμάρμαιρε, καὶ τοῖς φυτοῖς ἐμπίπτων
 διέρρει κάτωθεν αὐτῶν ἡρέμα καὶ σποράδην,
 εἰς ὅσον το σνηρεφὲς ἠνέφκτο τῶν φύλλων.
 ἔλαμπον ῥόδων κάλλοιαι, κρίνων ἀντηγύγει χροά
 ἄκεντρα δ' ἦν ἀνάκανθα τὰ ῥόδα τημικαῖα.
 ὀπόσον περιπόρφυρον καὶ λευκαγὲς ἐν ῥόδοις,
 ὡς ἄστρον ἀκτινοβολοῦν ἀνέτελλε χαμόθεν.
 ὦδε τῆς γῆς τὸ πρόσωπον ἐπράσιζε ταῖς πόαις,
 ἐκεῖθεν ἐκνάνιζεν, ἄλλοθεν ὑπεγέλα.
 ταῖς δροσοστάκτοις τῶν ἀνθῶν παντοδαπαῖς εὐχροίαις
 Ζέφυρος ἀπαλόπνοος ἐπέπνει πανταχόθεν,
 καὶ τῶν ἀνθέων τῆς ὁσμῆς ἐπλήρου τὸν ἀέρα (187 - 209)

.....
 ὑδατομήτωρ δὲ πηγὴ κάτωθεν ἀνερωγίει,
 καὶ τὸ καλλίδενδρον Ἐδέμ ἐπότιζε χωρίον

.....
 ἐκεῖθεν δὲ πρὸς τέσσαρας ἀρχὰς διαιρουμένη
 γίνεται μήτηρ ποταμῶν τῶν μεγαλοχουμένων (212 - 217).

Παραβάλωμεν τούτῳ τὸ κείμενον τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου :

« Ἐθαλλον οἱ κλάδοι, συνέπιπτον ἀλλήλοις ἄλλος ἐπ' ἄλλον, ἐγίνοντο τῶν πετάλων περιπλοκαί, τῶν φύλλων περιβολαί, τῶν καρπῶν συμπλοκαί· τοιαύτη τις ἦν ὁμιλία τῶν φυτῶν. Ἐνίοις δὲ τῶν δένδρων τῶν ἄδροτέρων κιττὸς καὶ σμίλαξ περιεπεφύκει, ἡ μὲν ἐξηροτημένη πλατάνου καὶ περιπυκάζουσα ῥαδινῆ τῆ κόμῃ· ὁ δὲ κιττὸς περὶ πεύκην ἐλιχθεῖς ᾤκειοῦτο τὸ δένδρον ταῖς περιπλοκαῖς, καὶ ἐγίνετο τῷ κιττῷ ὄχημα τὸ φυτόν, στέφανος δὲ ὁ κιττὸς τοῦ φυτοῦ. Ἄμπελοι δὲ ἐκατέρωθεν τοῦ δένδρου καλάμοις ἐποχούμεναι τοῖς φύλλοις ἔθαλλον, καὶ ὁ καρπὸς ὠραίαν εἶχε τὴν ἄνθη καὶ διὰ τῆς ὀπῆς τῶν καλάμων ἐξεκρέματο καὶ ἦν βόστρυχος τοῦ φυτοῦ· τῶν δὲ φύλλων ἄνωθεν αἰωρουμένων ὑφ' ἡλίῳ πρὸς ἄνεμον συμμιγεῖ ὠχρὰν ἐμαρμαίρει ἡ γῆ τὴν σιάν. Τὰ δὲ ἄνθη ποικίλην ἔχοντα τὴν χροάν ἐν μέρει συνεξέφαινε τὸ κάλλος, καὶ ἦν τοῦτο τῆς γῆς πορφύρα καὶ νάρκισσος καὶ ῥόδον... Ἐν μέσοις δὲ τοῖς ἄνθεσι πηγὴ ἀνέβλυζε καὶ περιεγέγραπτο τετραγῶνος χαράδρα χειροποίητος τῷ δρεύματι »¹.

Ἡ παραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ μυθιστορήματος πρὸς τὸ τοῦ Μανασσῆ καὶ δὴ πρὸς τοὺς στίχους 194 - 209 καὶ 212 - 217 πείθει, εἰμῆθα βέβαιοι, τὸν μελετητὴν περὶ τοῦ προτύπου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ βυζαντινὸς συγγραφεύς.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ἡ Χρονικὴ Σύνοψις περιέχει καὶ ἄλλα παραδείγματα ἐκφράσεως τῆς φύσεως ἐν τοῖς στίχοις 151 - 179 καὶ 250 - 265 περιγράφεται τὸ ζῳικὸν βασίλειον, ἐν ᾧ οἱ στίχοι 104 - 134 περιγράφουσι τὸν ἀστρικὸν κόσμον.

Ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐπ' ἴσης ὁ Κ. Μανασσῆς λαμβάνει κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς εἰκόνας, τὰς παραβολάς, τὰς παρομοιώσεις καὶ τὰς ἀλληγορίας, ὁσάκις δὲ δίδεται τούτῳ εὐκαιρία περιγραφῆς τῆς φύσεως, μετ' ἐπιτυχίας συνθίεται τὰς ἐκφράσεις ταύτας : Οἱ στίχοι 4809 - 4823 ἀποτελοῦσι περι-

¹ Ἀχιλλέως Τατίου, Ἐὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, Βιβλίον Α', κεφ. 15, ἐν τῇ ἐκδ. R. H e r c h e r, *Scriptores Erotici Graeci*, I, 53. 31 κῆξ. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ μίμησις τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἐν τοῖς στίχοις 2836 - 2846 τοῦ Μεσαιωνικοῦ ἡμῶν ἔπους. Ὅρα Π. Κ α λ ο ν ἄ ρ ο υ, Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας, 1941, σ. 155 - 156. Περὶ τῆς ἐν τῷ ἔπει τούτῳ μίμησεως κειμένων μυθιστορημάτων οὐχὶ μόνον ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ βυζαντινῶν τοιούτων ὄρα, ὅσα ἐσχάτως ἀνέπτυξεν ὁ καθηγητὴς κ. Α. Χ α τ ζ ῆ ς ἐν τῇ μελέτῃ : Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης καὶ Ἀκριτῆς ἐν Ἀθηνῶν 54 (1950) 138 κῆξ.

γραφὴν τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων τήξεως τῆς ψυγείσης θαλάσσης, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ἀποδόσῃ δι' ἀλληγορίας τὴν συζυγικὴν καταιγίδα τῆς *Ἐβδοκίας*, τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος *Θεοδοσίου* (2649 - 59).

Δι' εἰκόνων ἐκ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου ὁ Μανασσῆς ἐξιστορεῖ τὰς τε δυσκολίας καὶ ἀντιξοότητας, τὰς ὁποίας συνήνητησεν *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος* κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς βασιλείας αὐτοῦ (5430 - 46), ὡς καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ αὐτοκράτορος *Ἰουστίνου τοῦ Β'* (3314 - 17).

Γ' ἌΛΛΑ ΕἶΔΗ ΕΚΦΡΑΣΕΩΣ

Συντόμως ἐνταῦθα θὰ ἀναφέρωμέν τινα ἐκ τούτων ¹ παραπέμποντες εἰς τοὺς στίχους τῆς *Χρονικῆς Συνόψεως*²:

1) *Ἐκφρασις κτισμάτων καὶ τεχνητῶν ἔργων* ³.

Πολλὰ δείγματα τοῦ εἴδους τούτου θὰ ἀνέμενε τις τὴν ἀναγνώσῃ παρὰ *Κωνσταντῖνον τὸν Μανασσῆν*, ὅστις ὁμοίως σπανίως ποιεῖται χρῆσιν αὐτοῦ. Οὕτω σημειοῦμεν τὰς ἐκφράσεις τοῦ ναοῦ τῆς *Ἁγίας Σοφίας* (3267-3283) ⁴, τῶν ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ Β' οἰκοδομηθέντων ἀνακτόρων (3302 - 3304) ὡς καὶ τῶν θαυμασίων ἐν Βυζαντίῳ κατασκευασθέντων τεχνητῶν δένδρων (4794 - 4802 καὶ 5268 - 5272) καὶ

2) *Ἐκφρασις γεγονότων* ⁵.

Μεταξὺ ἐκεῖνων ἅτινα περιγράφονται ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως ἀναφέρομεν τὴν *σφαγὴν τῶν Τρώων* (1442 - 1452) καὶ τῶν *Χερσωνιτῶν* (4005 - 4020), τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους *μάχην Βασιλείου τοῦ Β'* (6004 - 6016) ὡς καὶ τὴν τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένους *ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων* (6563 - 6581) ⁵.

¹ Παραλείπομεν τὴν ἐκφρασιν *ψυχικῶν ἢ συναισθηματικῶν καταστάσεων*. ("Ὅρα στίχ. 2649 - 2661, 3227 - 3233), ὡς ἐπ' ἴσης τὸ εἶδος τῆς «συγκρίσεως». "Ὅρα τὴν ἀντιπαράθεσιν τῆς φύσεως πρὸς τὴν Νεότητα (5430 - 5454), τοῦ ὄφους πρὸς τὴν φίλαρχον Εἰρήνην (4432 - 4444) τῶν πρωτοπλάστον πρὸς τὴν σύζευξιν Θεοφίλου καὶ Θεοδώρου (4755 - 4774).

² R e n a u l d, "Ἐνθ' ἄν. 515 - 518.

³ Ἐν τοῖς στίχοις 3288 - 3289 μνημονεύεται ὁ ναὸς τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων.

⁴ Ὅρα R e n a u l d, "Ἐνθ' ἄν. 515 - 518.

⁵ Ἐν τοῖς στίχοις 3698 - 3707 περιγράφεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἐρήμωσις τῆς Περσικῆς χώρας, ἐν ᾗ ἐν τοῖς στίχοις 3177 - 3184 καὶ 3515 - 3549 ἐκφράζεται ἡ εἰκὼν πεδίου μάχης.

Πρὶν ἢ λάβῃ τέλος ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη, σκόπιμον εἶναι, ὅπως μνημονεύσωμεν τῶν στίχων, δι' ὧν ὁ *Κωνσταντῖνος Μανασσῆς* ποιεῖται τὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους *ἐγκώμιον*⁴

«καὶ πόλιν ὀλβιόπολιν αὐτῇ προσανεγείρει,
 πόλιν τὴν μεγαλόπολιν, πόλιν τὴν νέαν Ῥώμην,
 Ῥώμην τὴν ἀροσιδίωτον, τὴν μὴ ποτε γηρῶσαν,
 Ῥώμην ἀεὶ νεάζουσαν, ἀεὶ καινιζομένην,
 Ῥώμην ἀφ' ἧς προχέονται χαρίτων αἱ συρμάδες,
 ἦν Ἡπειρὸς προσπύσσεται, θάλασσα δεξιούται,
 ἠπίως ἀγκαλίζονται παλάμαι τῆς Εὐρώπης,
 ἀντιφιλεῖ δ' ἐτέρωθεν τὸ τῆς Ἀσίας στόμα» (2348 - 2355)⁴.

Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

⁴ Πρβ. καὶ στίχ. 5625 - 5629.